

УДК. 378.018.8:159.9-051]:159.9.005.336.2
<http://orcid.org/0000-0002-2321-4285>

Данилевич Лариса Арсеніївна
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,
м. Умань, Україна

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Стаття присвячена питанням дослідження соціально-психологічної компетентності студентів-психологів та професійно важливих якостей майбутнього психолога. Здійснено припущення, що розвиток соціальної зрілості та становлення соціально-психологічної компетентності є факторами професійного становлення майбутнього психолога.

Охарактеризовано соціально-психологічну компетентність як інтегральну особистісну якість, яка є необхідною у професійній діяльності майбутнього психолога та є чинником розвитку соціальної зрілості студента. Розглядаються різні підходи до визначення структури соціально-психологічної компетентності. Проаналізовано структуру соціально-перцептивних здібностей та їх роль у професійній діяльності психолога. Узагальнено важливе значення сучасної освіти та психологічної науки щодо розвитку соціально-психологічної компетентності та спрямування майбутнього психолога на самовдосконалення, самореалізацію.

Ключові слова: соціально-психологічна компетентність, студентський вік, соціальна зрілість, соціально-перцептивні здібності, саморозвиток.

Larisa Danilevich,
PhD of Psychological,
Associate Professor of Psychology chair,
Pavlo Tychyna Uman State
Pedagogical University,
Uman, Ukraine

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF SOCIAL-PSYCHOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE PSYCHOLOGISTS

The article is devoted to the questions of research of social-psychological competence of psychology students and professionally important qualities of the future psychologist. The assumption is made that the development of social maturity and the development of social and psychological competence are factors of professional development of the future psychologist.

The socio-psychological competence is characterized as an integral personal quality, which is necessary in the professional activity of the future psychologist and is a factor in the development of the student's social maturity. Different approaches to determining the structure of social and psychological competence are considered. The structure of social and perceptual abilities and their role in the psychologist's professional activity are analyzed.

In determining the essence of social and psychological competence, theoretical methods of research are used: theoretical and methodological analysis of scientific literature on the problem, comparison and generalization of theoretical and empirical material. The Big Five method (adapted by LF Burlachuk and DK Korolev) is used to study the personal qualities of a future psychologist. The importance of modern education and psychological science in the development of socio-psychological competence and the direction of the future psychologist to self-improvement, self-realization are generalized.

Key words: socio-psychological competence, student's age, social maturity, socio-perceptual abilities, self-development.

Вступ. Сучасне українське суспільство ставить більш високі вимоги до професійних якостей майбутнього фахівця у сфері «людина-людина» і, зокрема, до особистості психолога. Однією із тенденцій розвитку сучасної освіти є спрямування на підвищення якості навчання, кваліфікації, компетентності та відповідальності фахівців усіх напрямів, підготовці майбутніх професіоналів у кожній сфері суспільства. Однією із ключових у структурі професійної майстерності майбутніх психологів, на нашу думку, є соціально-психологічна компетентність студента, яка є необхідною передумовою готовності до діяльності в освітній сфері.

Мета і завдання. Метою даної статті є теоретично дослідити психологічні особливості соціально-психологічної компетентності та сутність її структури у майбутнього психолога. Завданням статті є проаналізувати психологічні дослідження щодо розвитку соціальної зрілості та становлення соціально-психологічної компетентності, як факторів професійного становлення майбутнього психолога.

Методи дослідження. У визначенні сутності соціально-психологічної компетентності використовуються теоретичні методи дослідження: теоретико-методологічний аналіз наукової літератури з проблеми, порівняння й узагальнення теоретичного та емпіричного матеріалу. Для вивчення особистісних якостей майбутнього психолога характеризується метод «Велика п'ятірка» (адаптованої Л.Ф.Бурлачуком та Д.К.Корольовим).

Результати. Психологічна наука є проблемно-орієнтованою галуззю людської діяльності, яка допомагає у розв'язанні та профілактиці психологічних проблем особистості.

У різних галузях психології, окрім набуття знань теоретичних основ професійної діяльності, важливим є етап формування професійних навичок, в ході

якого значущу роль відіграють особистісні якості психолога. Наразі, в психології існують суперечливі ідеї щодо переліку вимог до особистісних та професійних якостей психолога, зокрема, щодо доцільності їх підбору. При розробці певних узагальнених вимог до професії психолога, у психологічній науці триває визначення фахових якостей, якими має володіти професіонал-психолог, які не обмежували б прояв особистісної індивідуальності майбутнього спеціаліста, але допомогли ще в період набуття освіти спрямувати студентів-психологів до самовдосконалення, самореалізацію, творчу мотивацію (Панок, 1999) та формування необхідних якостей. Для вирішення різних проблем особистісної сфери при наданні допомоги та встановлення контакту з клієнтом, психологу, окрім перцептивних, комунікативних та інтерактивних навичок, необхідно розвивати емпатійні здібності, ідентифікацію, рефлексію та багато інших психологічних якостей.

За дослідженнями Платонова К.К. визначено, що розвиток особистості відбувається під впливом зовнішніх чинників соціуму трьома чинниками – стихійного, цілеспрямованого формування та самоформування – і має 4 основних способи. Кожен з цих способів специфічний для відповідної з 4-х основних підструктури, створеної ним динамічної функціональної структури особистості:

- тренування є специфічним для підструктури біопсихічних властивостей особистості;
- вправа – для психічних процесів як форм відображення;
- навчання – для досвіду набуття знань, навичок і умінь;
- виховання – для спрямованості особистості (Платонов, 1986).

На початку виникнення практичної психології постало питання про

необхідність для майбутнього фахівця починати оволодіння професією із проходження ролі клієнта. Тобто, необхідно навчитися приймати допомогу у вирішенні власних проблем від досвідчених спеціалістів – як перший етап професійної самоідентифікації. Наступним, не менш важливим для психолога, є оволодіння методами самопізнання, самодіагностики і самовдосконалення (Панок, 1999).

Наразі активно розвивається та впроваджується компетентнісний підхід, який застосовується в організації освітнього процесу у вищій школі і сприяє вирішенню проблеми якості професійної освіти (Зимня, 2006; Орбан-Лембрик, 2007)

Розвиток компетентнісного підходу у навчанні здійснюють такі зарубіжні та українські учені: Дж. Равен, І. Зимня, І. Зязюн, Т. Іванова, Ю.Ємельянов, Н.Ничкало, О. Овчарук, Л. Орбан-Лембрик, Л. Петровська, О.Сидоренко, А.Хуторський та ін. У дослідженнях психологів С.Архипової, І.Єрмакова, Л.Лепіхової увага приділяється соціально-психологічній та життєвій компетентностям особистості.

Вперше ґрунтовне та аргументоване трактування компетентності здійснив Д. Равен і виокремив цілий ряд видів компетентностей, такі, як: впевненість у собі, адаптивність, емоційне ставлення до діяльності та інші. Одні він відносив до когнітивної сфери, а інші – до емоційної. Усі складові, на думку Д. Равена, є запорукою ефективної поведінки (Равен, 2002).

В психологічній літературі поняття «компетенція» і «компетентність» у більшості випадків використовуються для визначення достатнього рівня кваліфікації й професіоналізму фахівця, але мають різне змістовне наповнення. Компетенція характеризує вимоги середовища, а компетентність відображає відповідність людини цьому середовищу.

Учена І. Зимня виокремлює три основні групи компетентностей:

– компетентності, що відносяться до особистості як до суб'єкта життєдіяльності (збереження здоров'я, ціннісно-сміслова орієнтація у світі, розширення знань);

– компетентності, що пов'язані із взаємодією людини з іншими, тобто соціально-психологічна компетентність (вирішення конфліктів, співробітництво, толерантність, спілкування);

– компетентності, що відносяться до діяльності людини та проявляються в усіх її видах та формах (постановка та вирішення пізнавальних завдань, нестандартні рішення, засоби діяльності) (Зимня, 2006).

Інше трактування поняття «компетентність» визначив у своїй праці А.В. Хуторський. Він інтерпретує компетентність як володіння певною компетенцією, що виявляється в особистісному ставленні до діяльності (2003).

Аналіз наукової літератури дозволив виокремити декілька підходів у визначенні поняття компетентності: по-перше, як здатність, здібність; по-друге, як сукупність досвіду; по-третє, як набір умінь, навичок; по-четверте, як єдність психічних властивостей; по-п'яте, як ефективну модель дії.

Також, компетентність визначається як отриманий досвід, як тривалий процес набуття умінь та навичок, необхідних для досягнення високого рівня майстерності у певній сфері життєдіяльності, зокрема професійній (Орбан-Лембрик, 2007).

Отже, на основі різних попередніх визначень можна зробити висновок, що розуміння ученими понять даної проблеми сьогодні ще продовжує формуватися.

Психологічні особливості формування особистісних якостей в процесі навчання досліджували учені О. І. Зимня, А. Маркова, Л. Подоляк, Т.Титаренко. Зокрема, у своїх дослідженнях

А. К. Маркова розглядає професійну компетентність у контексті психології праці. Зокрема, професійна компетентність, на її думку, має певну структуру, в якій вона виділяє складові: професійні психологічні та педагогічні знання; професійні педагогічні вміння; професійні психологічні позиції; особистісні властивості. У інших своїх доробках дослідниця виокремлює спеціальний, соціальний, особистісний та індивідуальний види професійної компетенції (Маркова, 1996).

На думку учених (Подольак, 2006), для становлення особистості як професіонала своєї діяльності, необхідним є розвиток зрілості. Учена Подольак Л.Г. зазначає, що зрілість особистості є вищою психологічною інстанцією організації та управління своєю поведінкою, переборення себе, самореалізації. Це сукупний стан високого розвитку фізіологічних, інтелектуальних, професійних, ділових, вольових, моральних і соціальних параметрів людини.

Різноманітні сторони психології розвитку особистості періоду студентства досліджували учені: Буякас Т.М. (проблема становлення самоідентичності у студентів-психологів), Лазаревська О.М. (психологічні проблеми підготовки студента), Петрова Н.І. (рівень самоактуалізації студентів та їх соціально-психологічна адаптація (Подольак, 2006).

Студентський вік є особливим і найважливішим у становленні особистості, як періоду формування фахівця, суспільного діяча і громадянина, коли опановуються і консоліднуються багато соціальних ролей у ході навчання, наукової діяльності, педагогічної практики та формуються професійно важливі якості, здібності.

Ознаками соціально-психологічної зрілості студента є громадянська позиція, професіоналізм, діловитість, професійне

мислення, етична освіченість, естетична культура, активність, потреба самовдосконалення, відповідальне ставлення до здоров'я та інше (Подольак, 2006). Дослідники виокремлюють наступні характеристики зрілої особистості: 1) розвинуте почуття відповідальності; 2) потреба у піклуванні про інших людей; 3) здібності: до активної участі в житті суспільства і до ефективного використання своїх знань і здібностей; 4) здібності до психологічної близькості з іншими людьми; до конструктивного рішення різних життєвих проблем на шляху до повної самореалізації. Розвиток соціально-психологічної зрілості особистості безпосередньо пов'язаний з його активним включенням у сферу суспільних відносин.

Для розвитку соціально-психологічної зрілості майбутнього психолога важливим є набуття необхідних якостей, які проявляються у соціально-психологічній компетентності завдяки активній участі у різних видах діяльності протягом навчання у вищому навчальному закладі та включенню психолога у систему неперервної освіти для подальшого професійного зростання.

На думку психолога Л.Е.Орбан-Лембрик, соціально-психологічна компетентність є важливою складовою соціально-психологічної структури особистості, її внутрішньою властивістю і регулятором поведінкових проявів людини. Вона вважає, що розвиток соціально-психологічної компетентності має розглядатися в єдності внутрішньої психічної й зовнішньої практичної діяльності, адже, з одного боку, соціально-психологічна компетентність особистості проявляється, формується і розвивається в соціумі, з іншого – соціальне середовище, володіючи великою кількістю ступенів свободи, у значній мірі визначається особистими інтерактивними, перцептивними можливостями та комунікативними

якостями індивіда (Орбан-Лембрик, 2007).

Отже, на думку ученої Г.А. Кошонько соціально-психологічна компетентність являє собою цілісну характеристику індивіда, яка обумовлює ефективність його взаємодії із соціумом. Соціально-психологічна компетентність як інтегральне утворення містить у собі знання про суспільство, механізми й сценарії міжособистісних інтеракцій, адекватні уявлення про соціальні об'єкти й ситуації, вміння прогнозувати їхній розвиток, а також навички самоконтролю, впливу на інших людей і особистісні якості, що визначають характер взаємин.

Наразі, питання визначення соціально-психологічної компетентності та її структура є дискусійними, незважаючи на значний інтерес багатьох дослідників до цієї теми.

Учені А.Н.Сухов і А.А.Деркач також вважають, що соціально-психологічна компетентність особистості є необхідною складовою соціально-психологічної структура особистості, до якої ще входять такі компоненти: ментальність, ціннісно-сміслова сфера, мотиваційна сфера (спрямованість, життєві цілі, плани, життєвий шлях), когнітивні характеристики (картини світу); Я-характеристики (Я-концепцію, Я-образ, самоставлення, самооцінку); локус-контролю – які формуються внаслідок життя в суспільстві людей. Структуру соціально-психологічної компетентності визначають таким чином: це сукупність спеціальних комунікативних, перцептивних та інтерактивних знань, які дають змогу індивіду орієнтуватися у соціальних ситуаціях, міжособистісних відносинах (розуміння соціальних оцінок, регулювання поведінки), приймати правильні рішення та досягати визначених цілей. Важливими є вміння адаптуватися до міжособистісних контактів, до людей, що в них задіяні,

правильно сприймати й оцінювати їхні вчинки, взаємодіяти з ними та налагоджувати продуктивні взаємини в різних соціальних ситуаціях, без чого неможливе нормальне життя і психічний розвиток особистості (Орбан-Лембрик, 2003).

На основі експериментальних досліджень Л.Лепіхова визначила, що до структури соціально-психологічної компетентності входять такі соціально-психологічні властивості: соціальний інтелект, адаптивність до соціальної ситуації, особистісна гнучкість, вербальний інтелект, м'яка домінантність як керівництво ситуацією, соціальна сміливість, ініціатива у контактах, упевненість у собі та інші (Лепіхова, 2006).

Визначаючи характеристики компетентності, І. Зимня розрізняє такі їх аспекти:

- мотиваційний (здатність до прояву компетентності);
- когнітивний (володіння знанням змісту компетентності);
- поведінковий (досвід прояву компетентності в різноманітних стандартних та нестандартних ситуаціях);
- ціннісно-смісловий (відношення до змісту компетентності та об'єкта її застосування);
- емоційний (емоційно-вольова регуляція процесу та результату прояву компетентності).

Ефективне спілкування у професійній діяльності психолога обумовлене високим рівнем розвитку таких соціально-перцептивних здібностей, як здатність до адекватної інтерпретації й розуміння партнера по спілкуванню.

Соціально-перцептивні здібності, на думку В. Лабунської, є складним утворенням, яке об'єднує різноманітні властивості, кожна з них може бути розглянута, щонайменше, у таких аспектах:

- форма поведінки як об'єкта розуміння; здатність адекватно розуміти експресію людини, сприймати, оцінювати індивідуальну поведінку та її елементи (міміку, жести, пози, ходу), точно розуміти експресивні взаємодії партнерів, оцінки взаємовідносин партнерів по спілкуванню;
- здатність до адекватної ідентифікації різноманітних психологічних характеристик особистості й групи та відповідного використання експресії як засобу регуляції відносин у спілкуванні;
- здатність до ідентифікації - відтворювати уявлення й зміст впливів, дивитися на світ очима іншої людини, збагнути її душевний стан;
- здатність до емпатії, в якій переважає спрямованість на інших, співчувати й допомагати, адекватно сприймати емоційні стани інших;
- здатність до психологічної проникливості, миттєвого усвідомлення сутності психолого-педагогічної ситуації та швидкого знаходження рішення. Під психологічною проникливістю психологи розуміють стійку властивість індивідуальності, яка проявляється в умінні глибоко проникати у внутрішній психологічний світ іншої людини, адекватно розуміти й інтерпретувати як безпосередню поведінку людей, так і оптико-кінетичні невербальні засоби (жести, міміку, пантоміміку), котрі є індикатором їх мотивів, емоційних станів, потреб. У структурі психологічної проникливості виділяють такі компоненти: інтуїцію, спрямованість на розуміння іншої людини, схильність до психологічної інтерпретації, самостійність суджень, цілісність і гнучкість образу, неупередженість суджень, психологічна пильність;
- високий рівень розвитку сенситивності;
- здатність до спостережливості тощо.

Обговорення. Оскільки соціально-психологічна компетентність поєднує особистісні, комунікативні,

інтелектуальні, емоційні сторони особистості та перцептивні здібності, важливим і складним завданням для дослідження даного феномену у майбутніх психологів є підбір методів та розробка методики дослідження. Для вивчення особистості використовується методика «Велика п'ятірка» (адаптована Л.Ф.Бурлачуком та Д.К.Корольовим), в якій досліджуються універсальні якості, що відносяться до глобальних крос-ситуаційних формально динамічних рис-властивостей та узагальнених рис-навичок, які проявляються у відносно широких класах ситуацій (характерологічні риси). За найвідомішою міжнародною класифікацією ці властивості особистості зумовлюють вибір конкретного способу досягнення результату, визначаючи тим самим індивідуальний стиль поведінки або діяльності: 1) екстраверсія (активність); 2) дружелюбність (злагода); 3) усвідомленість (самоконтроль); 4) емоційна стабільність (упевненість у собі); 5) інтелектуальна свобода (відкритість досвіду). Завдяки цим якостям випускник-психолог є толерантним до невизначеної ситуації та спрямований на глибоке пізнання усіх сторін проблеми, усвідомлення сутності різних причин її виникнення, смислу різноманітної інформації, аналізу причин різних дій-вчинків (В.Ф.Моргун, 2009).

Також поширеною є методика Є.Клімова, за якою визначаються професійно важливі та особистісні якості майбутнього психолога, пов'язані зі сферою «людина-людина».

Висновки. Узагальнення психологічних досліджень дозволяє зробити висновок, що розвиток соціальної зрілості та становлення соціально-психологічної компетентності є факторами професійного становлення майбутнього психолога. Одним з основних завдань сучасної освіти та психологічної науки у розвитку

соціально-психологічної компетентності є спрямування майбутнього психолога на самовдосконалення, самореалізацію.

Перспективою подальших досліджень професійно важливих якостей психолога є науково-методичне обґрунтування й

побудова цілісної системи забезпечення розвитку соціально-психологічної компетенції та соціально-перцептивних здібностей майбутніх психологів у процесі фахової підготовки засобами психологічного тренінгу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. : Підручник. К. : Либідь, 1999. 536 с.
2. Зимняя И. А. Компетентностный подход. Каково его место в системе современных подходов к проблемам образования? (теоретико-методологический подход). *Высшее образование сегодня*. 2006. № 8. С. 21–26.
3. Лазуренко О. О. До питання щодо розвитку поняття «емоційна компетентність» у психології. *Науковий огляд*. Київ, 2015. №1 (11). С. 116-123.
4. Лепіхова Л. А. Соціально-психологічна компетентність у цілеспрямованій поведінці особистості. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. № 2. С. 65–69.
5. Орбан-Лембрик Л. Е. Компетентність особистості як соціально-психологічний феномен. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2007. Вип. 12. Ч.І.
6. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія. Посібник. К. : Академвидав, 2003.
7. Моргун В. Ф., Тітов І. Г. Основи психологічної діагностики. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К. : Видавничий Дім «Слово», 2009. 464 с.
8. Маркова А. К. Психология профессионализма. М., 1996. 308 с.
9. Мартинюк І. А. До проблеми підготовки практичних психологів для роботи у початковій школі. *Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України* / за ред. С.Д. Максименка. Т.IV, ч.4. К., 2002. С. 166–169.
10. Платонов К. К. Структура и развитие личности. М., 1986.
11. Подоляк Л. Г., Юрченко В. І. Психологія вищої школи : навчальний посібник для магістрантів і аспірантів. К. : ТОВ «Філ-студія», 2006.
12. Равен Д. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / ред. В. И. Белопольский. М. : Когнито-Центр, 2002. 400 с.
13. Хуторской А. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования. *Народное образование*. 2003. № 2. С. 15–19.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

1. Панок, В. & Титаренко, Т. & Чепелева, Н. (1999). *Основи практичної психології*. К.: Либідь.
2. Зимняя, И. А. (2006). Компетентностный подход. Каково его место в системе современных подходов к проблемам образования? (теоретико-методологический подход). *Высшее образование сегодня*, 8. 21–26.
3. Лазуренко, О. О. (2015). До питання щодо розвитку поняття «емоційна компетентність» у психології. *Науковий огляд*, 1 (11). 116-123.
4. Лепіхова, Л. А. (2006). Соціально-психологічна компетентність у цілеспрямованій поведінці особистості. *Практична психологія та соціальна робота*, 2. 65–69.
5. Орбан-Лембрик, Л. Е. (2007). Компетентність особистості як соціально-психологічний феномен. *Збірник наукових праць: філософія,*

- соціологія, психологія, 12. Ч.І. Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ.
6. Орбан-Лембрик, Л. Е. (2003). *Соціальна психологія. Посібник*. К.: Академвидав.
7. Моргун, В. Ф. & Тітов, І. Г. (2009). *Основи психологічної діагностики. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів*. К.: Видавничий Дім «Слово».
8. Маркова, А. К. (1996). *Психологія професіоналізму*. М.
9. Мартинюк, І. А. (2002). До проблеми підготовки практичних психологів для роботи у початковій школі. *Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України, IV, 4*. К., 166–169.
10. Платонов, К. К. (1986). *Структура і розвиток особистості*. М.
11. Подоляк, Л. Г. & Юрченко В. І. (2006). *Психологія вищої школи: навчальний посібник для магістрантів і аспірантів*. К.: ТОВ «Філ-студія».
12. Равен, Д. (2002). *Компетентність в сучасному суспільстві: виявлення, розвиток і реалізація* / ред. В. І. Белопольський. М.: Когніто-Центр.
13. Хуторської, А. (2003). Ключеві компетенції як компонент особистісно-орієнтованої парадигми освіти. *Народна освіта, 2*. 15–19.